

Arkeologisk förundersökning

Kvarteret Munkbacken

Nyare tid

Strängnäs 314:1, Munkbacken 4, Strängnäs stad och socken,
Strängnäs kommun, Södermanlands län.

Lars Norberg

Arkeologisk förundersökning

Kvarteret Munkbacken

Nyare tid

Strängnäs 314:1, Munkbacken 4, Strängnäs stad och socken,
Strängnäs kommun, Södermanlands län.

Lars Norberg

ARKEOLOGISKA MEDDELANDEN 2005

© 2005 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@kuf.dll.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg.
Omslag och inlaga är reproducerad vid Sörmlands museum.
Kart- och ritmaterial: Lars Norberg
Omslagsbild: Södermanlands län. Utredningsområdets geografiska läge markerat med röd punkt.

Där inget annat anges har den digitala Fastighetskartan, respektive Gröna kartan (GSD) för Södermanlands län använts som underlag.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande 97.0350.

Nyköping 2005

ISSN 1402-9650

Innehåll

Utgångspunkt 5

Syfte och metod 5

Syfte
Metod

Landskap 5

Natur och kultur

Resultat 6

Utvärdering

Tolkningar 8

Referenser 9

Arkiv

Administrativa uppgifter 10

Bilagor 11

Bilaga 1. Utdrag ur Digitala fastighetskartan (GSD) med uttag ur FMIS för Strängnäs socken. Fornlämningsområde 314, kvarteret Munkbacken 4, samt läget för det nu rivna huset är markerade med röd kontur. Skala 1:4000.

Bilaga 2. Utdrag ur detaljplan över Strängnäs stad. Kvarteret Munkbacken 4, läget för det nu rivna huset och den dokumenterade sektionen är markerade. Skala 1:1000.

Bilaga 3. Sektionsritning mot norr. Kvarteret Munkbacken 4. Skala 1:40.

Figur 1. Översiktskarta över Södermanlands län med kommuner, större orter, vägar och angränsande län. Undersökningsområdets geografiska belägenhet är markerat med röd kontur. Skala 1:800 000.

Utgångspunkt

Sektor arkeologi vid Sörmlands museum utförde 031106 efter beslut av länsstyrelsen i Södermanlands län en arkeologisk förundersökning inom fornlämning Strängnäs 314:1, Strängnäs socken och stad, Strängnäs kommun i Södermanlands län (figur 1 & 2).

Med anledning av en brand våren år 2003 revs resterna av en tidigare befintlig byggnad inom kvarteret Munkbacken 4, Storgatan 22 i Strängnäs. I samband med rivningen skedde en urschaktning av källaren till den brandskadade byggnaden. Inom det aktuella området har nya byggnader i form av flerbostadshus nu uppförts.

Under delar av hösten år 2003 stod det urschaktade området öppet, varför möjlighet gavs att dokumentera profiler samt eventuella kulturlager med mera i området. Däremot medgavs inga möjligheter att följa själva schaktningarna, då kännedom om dessa erhöles först i efterhand. Efter samtal med länsstyrelsen (2003-10-30), bedömdes det även kunna föreligga behov av att öppna en mindre yta inom det urschaktade området i samband med den arkeologiska förundersökningen (se nedan).

Med anledning av att den aktuella fastigheten ligger inom fornlämningsområde 314:1, fattade länsstyrelsen i Södermanlands län beslut om att en arkeologisk förundersökning enligt 2 kap 13§, lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) skulle utföras (1st dnr 431-10830-2003). Tillståndet gällde enligt följande villkor; den arkeologiska undersökningen skulle genomföras i form av dokumentation av en redan frilagd schaktvägg, vilken anvisats av länsstyrelsen (bilaga 1 & 2). Vidare att en mindre yta kunde öppnas vid behov inom det urschaktade området. Syftet med ytan var att fastställa fornlämningens stratigrafiska utbredning i djupled, samt bestämma dess karaktär och innehåll. Grävmas-kin tillhandahölls av kostnadsansvarig.

Projektledare samt fält- och rapportansvarig var arkeolog Lars Norberg, Sörmlands museum.

Syfte och metod

Syfte

Det övergripande syftet med den arkeologiska förundersökningen var att, inom det av länsstyrelsen angivna undersökningsområdet, fastställa omfattning, karaktär, innehåll och datering för den berörda ytan inom fornlämning 314:1.

Med utgångspunkt i syftet bifogades följande frågeställningar:

- Finns det bevarade kulturlager/konstruktioner i det aktuella området?

- Vilken eller vilka tidsperioder omfattar eventuella kulturlager och konstruktioner?

Metod

För att uppnå det redovisade syftet rensades den frilagda schaktväggen för hand, varefter en mindre yta intill schaktväggen grävdes i botten med hjälp av maskin. Därefter dokumenterades delar av den frilagda schaktväggen genom att en uppmättningsritning i skala 1:20 upprättades inom det anvisade området (bilaga 2 & 3). Härigenom gavs en möjlighet att inom ramen för undersökningsområdet, fastställa delar av den sedan tidigare kända fornlämningens karaktär samt omfattning i djupled. De dateringar som redovisas tog sin utgångspunkt i påträffat fyndmaterial, geologiska betingelser samt stratigrafiska och topografiska förhållanden.

Profilens läge inom den nedschaktade ytan dokumenterades i plan. Iakttagna anläggningar, konstruktioner och fynd etc dokumenterades i profil. Fotodokumentation med digitalkamera utfördes genomgående under den arkeologiska förundersökningen.

Landskap

Natur och kultur

Strängnäs ligger på Sörmlandssidan av Mälaren, mellan skogstrakterna i söder och den låglänta insjöskärgården norröver. Mot söder är den yngre järnåldern glest företrädd, medan periodens äldre delar syns i form av spridda enstaka stensättningar och mindre gravgrupper längs de smala sprickdalarna i skogslandet. Under vikingatiden har flera viktiga vattenleder anslutit till Strängnäs-fjärden väster om staden samt till Segeröfjärden i öster. (Järpe 1979, s. 6). Utmed det dåvarande smala sundet ligger flera järnåldersgravfält exponerade mot vattnet. Under medeltiden har landsvägen mellan Östergötland och Uppland passerat förbi Strängnäs som också är en idealisk plats för överfart till Mäläröarna.

Det medeltida *Samtinget* som hölls i anslutning till staden är historiskt belagt i Södermannalagen från år 1327 och omtalas som ett gemensamt ting för hela Södermanland (Sjösvärd & Stenholm 1987, s. 253f). Strängnäs fick tidigt stor kyrklig administrativ betydelse och nämns i Florens-förteckningen som biskopssäte redan år 1120. I forskningssammanhang har man betonat stadens utveckling som beroende av kyrkans tydliga närvaro då man menat att orten tycks sakna ett naturligt omland. Vissa anser även att marken till ortens etablering upplåtits på kungligt initiativ (Järpe 1979, s. 10).

För Strängnäs vidkommande finns ett digitalt *Stadsarkeologiskt* register upprättat (Bäck 2002, Stencil). Det arkeologiska kunskapsläget avseende bland annat

Strängnäs behandlas även utförligt i *Vetenskapligt program för Södermanlands län* (Pettersson 2004, s. 70-75, s.101-111).

Enligt de preliminära analysresultaten från digitalt *Stadsarkeologiskt register* över Strängnäs kan följande utläsas ur projektet. Sedan rapporten för Strängnäs inom projektet medeltidsstaden publicerades år 1979, har antalet undersökta schakt i staden mer än fördubblats. Den helt övervägande delen utgörs av små undersökningar, till exempel schaktövervakningar och liknade. Endast i tre fall rör det sig om undersökningar av större omfattning, men inga av dessa har genomförts med moderna metoder (fram till år 2002). De flesta ytomfattande undersökningarna har utförts i stadens norra delar, vilket sammanfaller med den ås som sträcker sig genom staden. Det arkeologiska materialet visar att bevaringsförhållandena är sämst just på åsen. Det innebär att lagren i området är mindre känsligt för uttorkning i samband med framtida schaktningar. Ett motsatt förhållande råder för de fuktiga välbevarade lager som finns på båda sidor om Storgatan, vilka skulle kunna påverkas negativt i större uträkning av uttorkning och nedbrytning i samband schaktning eller övertäckning (Järpe 1979, s. 23ff & s. 29-37, Bäck 2002).

Sammantaget, med hänsyn till både bevarandegrad och urschaktningsgrad, uppvisar områdena kring Domkyrkan, Stora torget och Stora gatan den största arkeologiska potentialen. Vidare kan tre kronologiska horisonter urskiljas i materialet, tidig-, och högmedeltid samt nyare tid. De medeltida lagren samlar sig kring Stora torget i den nordöstra delen av staden, medan materialet från nyare tid återfinns i stadens västra delar.

Lämningar från stadens preurbana skede har påträffats vid ett antal arkeologiska undersökningar, bland annat i Storgatan-Klostergatan, samt kvarteren Kapellet och Rådstugan i den norra delen av det medeltida stadsområdet. Vid undersökningarna har upp till 0,7 meter tjocka medeltida kulturlager kunnat skiktas i flera faser. Lagren innehöll både preurbana tidigmedeltida och urbana hög- och senmedeltida lämningar (Sjösvärd & Stenholm 1987, s. 256-266).

Utöver dessa undersökningar genomförde Sörmlands museum en arkeologisk förundersökning samt en särskild undersökning inom delar av kvarteret Bodarne sommaren 2004 (Norberg, manus. SM dnr: KUS03 365, KUS04 210). Undersökningsytan uppgick till knappt 40 m². Helt kortfattat resulterade de bägge undersökningarna i att kulturlager och konstruktioner med preliminära dateringar från 1000-/1100-tal till 1700-tal kunde beläggas. Bland annat konstaterades tydliga spår av den allra första bebyggelsen på platsen i form av stolphål, spår av flätade risväggar och en kraftig stensatt härd med mera. Likaledes dokumenterades delar av ett större stolphus från en något senare fas.

Vad gäller keramik påträffades både A-, B- och C-gods. I materialet förekommer även inslag av A-gods präglad av den inhemska vikingatida keramiktraditionen. Förutom den smidesverksamhet som kunde beläggas redan vid förundersökningen, ett material som för övrigt påträffades i ytterligare mängder vid den särskilda undersökningen, dokumenterades även rikliga rester från ett kammakeri, där alla processled i tillverkningen av kammar kunde konstateras. Råmaterial från älghorn, till halv- och helfabrikat avseende enkel-, dubbelhel-, respektive sammansatta dubbelkammar kan nämnas (SM dnr: KUS03 365, KUS04 210).

Vad gäller den aktuella förundersökningens närområde utfördes förundersökningar inför utbyggnaden av fjärrvärme- och VA-nätet i Storgatan 1997 och 1999 (Bäck & Carlsson 1997, samt Carlsson 1999). Vid undersökningen 1997 konstaterades stora delar av Storgatan vara urschaktad i det aktuella området, möjligen i samband med stadsbranden år 1871 (Carlsson 1997, s. 6ff9). Vid förundersökningen 1999 identifierades dock resterna av en källargrund daterad till mitten av 1600-talet (Bäck & Carlsson 1999, s. 9ff).

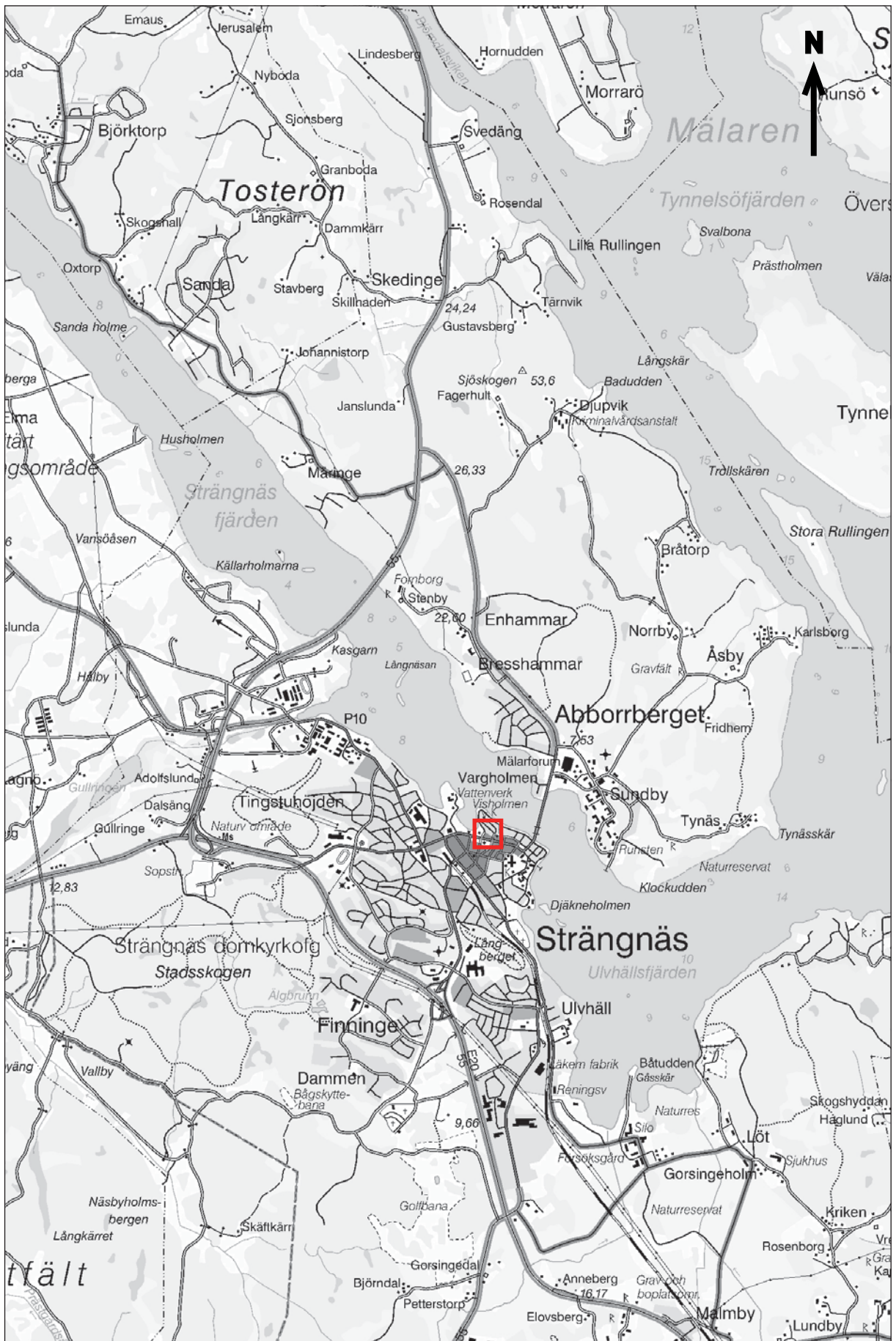
Resultat

Den aktuella förundersökningen inleddes med att det anvisade, cirka 10 meter långa schaktavsnittet granskades. Därefter rensades sektionen för hand. I samband med rensningen konstaterades att den västra halvan av sektionen till stora delar var kraftigt påverkad av sentida ingrepp såsom kabelschakt etc (bilaga 3). Med anledning av detta fokuserades de arkeologiska insatserna till den östra halvan. Efter rensningsarbetet öppnades med hjälp av grävmaskin en cirka 2 x 1,5 meter stor yta i schaktets botten. Schaktet placerade i direkt anslutning till den redan befintliga schaktväggen (bilaga 2).

När rensnings- och schaktarbetet avslutats dokumenterades en 4,0 meter lång och cirka 3,4 meter djup sektion av den aktuella schaktväggen. Profilens läge mättes in med måttband från en befintlig husvägg. Slutligen vägdes markytan av.

Utvärdering

I den dokumenterade sektionen identifierades sex faser fram till och inklusive stadsbranden år 1871 [fas 1-6]. Stadsbranden syntes i form av ett omfattande brandlager samt delar av grunden till en raserad byggnad [fas 4 & 5]. Brandlagret överlagrades av ett raseringslager, vilket kan kopplas till den raserade byggnaden [fas 6]. Därefter konstaterades tre faser efter stadsbranden [fas 7-9], vilka även inkluderar delar av första halvan av 1900-talet. Överst i markytan fanns utfyllnadsmassor i form av grus uppblandat med matjord samt ett större kabelschakt (figur 4 & bilaga 3).

Figur 2. Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Strängnäs 10H NV med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

Byggnadsgrunden syntes som tätt liggande, cirka 0,2-0,4 meter stora otuktade stenar [fas 4]. I anslutning fanns relativt stora mängder tegelflis, samt rester av enkupigt taktegel och tegelsten [fas 6].

I brandlagret [fas 5] påträffades relativt stora mängder porslin, bland annat delar av en soppterrin, flera tallrikar samt flera relativt intakta glasbuteljer [F2]. Föremålen kan otvetydigt dateras till 1800-talet. Alla föremålen var starkt eldpåverkade. Som exempel hade glasbuteljerna utsatts för en upphettning som givit upphov till att vissa flaskor smält och förvridits till sin form.

Därutöver påträffades ett starkt korroderat järnföremål, eventuellt del av en knivspets [F1]. Järnföremålet påträffades i ett av stolphålen [fas 1]. Inget fyndmaterial tillvaratogs dock vid undersökningen.

Slutligen skall nämnas att inget av antikvariskt intresse noterades i plan inom den yta som öppnades inledningsvis intill den sedan tidigare frilagda sektionen. Däremot underlättades arbetet med själva sektionen avsevärt, samt resulterade i en säkrare stratigrafisk bedömning av såväl kulturlager som de underlagrande naturliga horisonterna. Inget av antikvariskt intresse noterades heller i plan avseende de övriga delarna av det redan öppnade schaktet. Vid granskning av schaktets södra profil mot Storgatan noterades visserligen bland annat yngre rödgods (BIIy) samt tegelkross med mera. Detta låg dock i omrörda utfyllnadsmassor. Vad som eventuellt försvunnit i samband med schaktarbetet, utan möjlighet till antikvarisk bedömning och dokumentation, är oklart.

Tolkningar

Med utgångspunkt i det dokumenterade materialet kan följande konstateras. I området fanns vid tiden för stadsbranden en byggnad med stensatt grund av okänd ålder [fas 4]. Med hänsyn till det underlagrande lagret kan grunden eventuellt dateras till tidigast 1600-1700-tal. Under detta noterades ett avsatt kulturlager innehållande bland annat tegel. Lagret kan möjligen dateras till 1600-1700-tal [fas 3]. Detta är dock oklart då ett mer säkert daterande fyndmaterial saknades. Under detta fanns ett delvis intakt avsatt lager, samt två kraftiga stolphål nedgrävda i den underlagrande ursvallade sanden [fas 1 & 2].

Under svallsanden noterades ett upp till två decimeter tjockt lager av gyttja med markanta inslag av nedbrutna växtdelar. Lagret bedömdes som naturligt avsatt, och har troligen uppkommit då området stod under vatten. Med utgångspunkt i nivån för lagret, bör detta ha bildats under senare delen av yngre järnålder. Därefter har naturliga processer i form av vågrörelser och ursvallning från höjddpartiet i nordost givit upphov till uppkomsten av det knappt metertjocka svallsandslagret därovan. I svallsandslagret noterades flera överlappande skiljen bestående av finare och grövre sediment, vilka tolkades som ett resultat av de här beskrivna processerna.

Med utgångspunkt i den högsta nivån för svallsandslagret, det vill säga omkring 4,40 meter över nuvarande havsytta, samt stolphålens karaktär, kan dessa hypo-

Figur 3. Översikt mot norr över det öppnade schaktet och pågående byggnationsarbeten inom Kvarteret Munkbacken 4 i Strängnäs. I bakgrunden syns den norra schaktväggen samt resterna efter den stengrund (fas 4) som iaktogs centralt i sektionen. Foto: Lars Norberg, Sörmlands museum, 2003.

tetiskt härröra från en konstruktion med datering till vikingatid eller tidig medeltid [fas 1]. Det är i sammanhanget noterbart att stolphålen är direkt nedgrävda i sandlagret, samt att dessa direkt överlagras av ett tunt kulturlager [fas 2]. Med ledning av den möjliga dåtida lokaliseringen till strandbrynet skulle konstruktionen då kunna utgöra spåren av en eventuell brygg- eller kajkonstruktion.

Referenser

Bäck, Mathias. 2002. *Stadsarkeologiskt register för Strängnäs stad*. GIS-modell för ajourhållning och antikvarisk bedömning av arkeologiska ärenden i Strängnäs. RAÄ. UV Mitt, Stencil. Stockholm.

Bäck, Mathias & Carlsson, Michél. 1999. *En 1600-talskällare i Storgatan*. Arkeologisk förundersökning. Södermanland, Strängnäs, RAÄ 314. RAÄ. UV Mitt Rapport 1999:4. Stockholm.

Carlsson, Michél. 1999. *Fjärrvärmeledning i Storgatan*. Arkeologisk förundersökning. Södermanland, Strängnäs, RAÄ 314. RAÄ. UV Mitt Rapport 1999:5. Stockholm.

Digitala fastighetskartan med höjdkurvor, Södermanlands län. *Geografiska Sverigedata (GSD)*. Lantmäteriet. Gävle.

Figur 4. Foto av den framrensade sektionen mot norr. Centralt i bilden syns resterna efter stengrunden (fas 4). Jämför även med bilaga 3). Foto: Lars Norberg, Sörmlands museum.

Figur 5. Översikt mot sydväst över det öppnade schaktet och pågående byggnationsarbeten inom Kvarteret Munkbacken 4 i Strängnäs. I bakgrunden syns delar av Storgatan. Foto: Lars Norberg, Sörmlands museum.

Gröna kartan, Södermanlands län. *Geografiska Sverigedata (GSD)*. Kartförlaget, Gävle. 1996.

Jägerstad, Hans (red). 1959. *Strängnäs stads historia*. Föreningen Strengnenses. Strängnäs.

Järpe, Anna. 1979. *Strängnäs. Rapport Medeltidsstaden 10*. RAÄ och SHM. Stockholm.

Norberg, Lars. manus. SM dnr: KUS03 365, KUS04 210).

Petterson, Björn. *Förhistoria, medeltid och nyare tid, Stadslager och urbanitet*. I: Vetenskapligt program. Södermanlands län. Red. Lars Norberg. *Sörmlands museum, Arkeologiska meddelanden 2004:01*. Nyköping.

RAÄ. *Informationssystemet om fornminnen (FMIS)*. *Strängnäs socken*, Strängnäs kommun, Södermanlands län. Riksantikvarieämbetet. Datauttag 050221.

Sjösvärd, Lars & Stenholm, Leif. 1987. *Strängnäs. I: 7000 år på 20 år. Arkeologiska undersökningar i Mellansverige*. Red. Tiiu Andræ et al. RAÄ. Stockholm.

Arkiv

Sörmlands museums arkiv (SMA)

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMR). *Strängnäs socken*, Södermanlands län.

Fd. Ekonomisk karta över Sverige, Hammarby 10H6d (Fornlämningsöversikten). Skala 1:10 000. Lantmäteriverket. 1980. Gävle.

Administrativa uppgifter

Rapporten ingår i Sörmlands museums rapportserie:

Arkeologiska meddelanden 2005:14

Södermanlands museums dnr: KUS03 367

Länsstyrelsens dnr: 431-10830-2003

Tid för undersökningen: 031106

Personal: Lars Norberg

Belägenhet: Fd. Ekonomisk karta över Sverige. Strängnäs 10H6d. Upprättad av rikets allmänna kartverk. Skala 1:10 000.

x6584728,66 y1569733,45 (SV)

Koordinatsystem: RT90 2,5gonV

Höjdsystem: RH70

Undersökningsområde: Dokumentation av sektion, cirka 4,0 meter lång och 3,40 meter djup.

Dokumentationsmaterial förvaras i Sörmlands museums topografiska arkiv. Påträffade fynd tillvaratogs ej.